

RUXIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALARNI TEKSHIRISH USULLARI

*Andijon davlat pedagogika instituti Maxsus
pedagogika logopediya yo'nalishi 102-guruh talabasi
Razzakova Surayyoxon. Ilmiy raxbar; Maxsus pedagogika
kafedrasi asissenti -o'qtuvchisi Axmedova Vazira
Tursunboyeva*

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15233610>

Annotatsiya; maqolada ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni pedogogik,psixologik tekshirish usullari metodlar va Ruxiy rivojlanishi sustlashgan o'quvchilarning ta'lim tarbiysi,o'quv jarayoning samarali ishlashi uchun maqbul sharoitlarni yaratish yoritib berilgan va bo'lajak tarbiyachi- pedagoglarni ijtimoyi-kasbiy rivojlanishi xaqida bo'lib ularning jamiyatdagi ro'li va kasbiy malakasini oshirish jarayoniga talluqlidir.

Kalit so'zlar;ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar turlari, metodlari, usullari, inklyuziv ta'lim,psixologik, pedogogik,ta'lim tarbiya olishi,adekvad.

Kirish;O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi

“O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-son Farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari

bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash chora-tadbirlari olib borilmoqda. Inklyuziv ta'limda bola ta'lim jarayonining markaziga qo'yiladi.

Bunda alohida yordamga ehtiyoji bo'lgan bola salohiyati – salomatligi xavfsizligi, darslarda ishtirok etishi, gender tengligi va inklyuzivlik (ya'ni imkoniyatlari cheklangan bolalar oddiy maktablarda ta'lim olishi) kabi ko'rsatkichlar bilan o'lchanadi. Inklyuziv ta'limda o'qituvchilar tegishli

ko'nikmalarga ega bo'lishi lozimligi va ta'lim samaradorligini oshirish uchun o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan uslublaridan foydalanishi mumkinligi,

shuningdek, maktabda bolalar uchun qulay, sog'lom va xavfsiz muhit yaratish va binobarin, ular ota-onalari ko'magida salohiyatini to'liqroq namoyon qilish imkoniyatiga ega bo'lishi ko'zda tutilgan. O'zbekiston Respublikasi

Prezidentining “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi 2021-yil 12-oktabrdagi VM638-son qarorini chiqardi. Unga ko'ra umumta'lim maktablarida tashkil qilingan inklyuziv ta'lim sinflari va

boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga quyidagi toifadagi bolalar qabul qilinadi. Hozirgi paytda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bir qancha kategoriyalarga ajratilgan:

- eshitishda nuqsoni bo'lgan (kar va zaif eshituvchilar);
- ko'rishda nuqsoni bo'lgan (ko'r va zaif ko'ruvchilar);
- harakat-tayanch a'zolarida nuqsoni bo'lgan;
- og'ir nutq nuqsonlariga ega bo'lgan bolalar;
- psixik rivojlanishi orqada qolganlar;
- aqli zaiflar;
- hissiy-iroda doirasida og'ir nuqsonlarga ega bo'lgan bolalar;
- xulq buzilishlariga ega bo'lgan bolalar;
- rivojlanishda murakkab nuqsonlilar, ularda ikkita yoki undan ko'p birlamchi nuqsonlar kuzatiladi.

Psixodiagnostika bola rivojlanishining nuqsonlari va uning o'ziga xos psixologo-pedagogik xususiyatlarini aniqlaydi. Boladagi ushbu xususiyatlarni bilish bolaning imkoniyatlariga mos maktabgacha va maktab ta'lim dasturini, ta'lim muassasining turini, individual tibbiy psixologo-pedagogik dasturi ishlab chiqishga yordam beradi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga

samarali ta'lim, tarbiya berish, ijtimoiy moslashuvini yaratish uchun uning rivojlanish imkoniyati va xususiyatlarini to'g'ri baholay olishga bog'liqdir. Bu vazifani rivojlanish nuqsonlarini kompleks psixologo-pedagogik diagnostika qilish orqali amalga oshirish mumkin. Psixologo-pedagogik diagnostika rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning kamchiliklarini aniqlash, bolaning psixik-jismoniy xususiyatlarini e'tiborga olgan holda unga individual psixologo-pedagogik yondashuvni ta'minlaydi. Rivojlanishida muammolari bo'lgan, rivojlanishi orqada qolgan bolalarni o'rganish ular orasida aqli

zaiflikka xos bo'lgan ba'zi tomonlar mavjudligini ko'rsatadi. Bunday bolalar aqli zaiflarga o'xshasa ham, haqiqatan bunday bo'lmaydi. Aqli zaiflikning mohiyatini tushunish ham ilmiy, ham amaliy jihatdan muhim bo'lib ushbu

holatni to'g'ri tashxis qilishga yordam beradi va yordamchi maktablarni komplektlashdagi xatolarni oldini oladi. «Aqli zaiflik» oddiygina qobiliyatlarni pasayishi, aqlning kamligi emas, bu shaxsning barcha tomonlarining sifatini o'zgaritadigan holatdir. Bolada aqli zaiflikda asosan intellekt buziladi, shu bilan birga hissiy, irodaviy doirasida, xulqida sezilarli nuqsonlar, buzilishlar kuzatiladi.

Pedagogikaning asosiy masalasi aqli zaiflikni u bilan ba'zi umumiy tomonlari bo'lgan, ammo undan keskin farq qiladigan holatlardan ajratishdir. Aqli zaiflik bilan chalkashtirilgan yuboriladigan holatlarning barchasida biz aqli zaiflik

xarakterlanadigan o'ziga xos tomonlarni hammasini topa olmaymiz. Aqli

zaiflikka o'xshash holatlar ko'pincha markaziy nerv sistemasidagi o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Bu o'zgarishlar alohida nerv-psixik sistemasining rivojlanishi va faoliyatiga, shuningdek bir butun organizmning holati va rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Aqli zaiflikka o'xshashlikka olib keladigan holatlarning sababi turlichadir. Markaziy nerv sistemasining buzilishlarining og'irligi va lokalizatsiyasi bo'yicha ham turlicha bo'lishi mumkin. Sinchiklab tahlil

qilinganda albatta intellektning buzilishi chuqurligining yo'qligini, yoki ushbu nuqsonning turg'un emasligini yoki markaziy nerv sistemasining organik jarohatlanmaganligi aniqlanadi. Shunday belgilarning mavjudligi yoki mavjud emasligi aqli zaiflikni diagnostika qilishda mezon bo'lib xizmat qilishi lozim. Yordamchi maktablarni komplektlashda aqli zaiflikni unga o'xshash holatlardan ajratish bilan baholangan xuddi shu masalalar eng ko'p qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Maktab yoshidagi bolaning intellekti me'yordaligini shubhaga

olishning sababi bo'lib uning ta'lim jarayonida o'zlashtirmasligi xizmat qiladi. O'zlashtirmaslikni aqli zaiflik bilan o'xshatmoq, chalkashtirish ko'pol nazariy va amaliy xatodir. O'zlashtirmaslikning eng ko'p tarqalgan sababi bolaning maktab ta'limiga tayyor emasligi, bolada o'quv faoliyati zaminlari va

malakalarining shakllanmaganligidir. Bolalar talablarga bo'ysunishga o'rganmaganlar, ishni oxiriga etkazishni, topshiriqlarni bajarishda diqqat qilishni bilmaydilar, ishda maqsadga yo'nala olmaydilar. O

'zlashtirmasliklarning sabablariga shuningdek, maktabda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etilishdagi turli kamchiliklar (didaktik tamoyillarning buzilishi, darsning metodik jihatdan mukammal emasligi, o'qituvchining

pedagogik malakasini pastligi, bolaning h.k.lar), bolaning oiladagi yashash sharoitining yaxshi emasligi (ota-onalar tomonidan bolaning o'qishini nazorat qilinmasligi, yordam berilmasligi, kun tartibiga rioya qilmaslik, oiladagi mojaroli vaziyat) ham kiradi. O'z vaqtida va to'g'ri, malakali yordam ko'rsatilganda bu bolalar asta-sekin o'z tengdoshlariga etib oladilar va o'zlashtiruvchi o'quvchilar orasiga qo'shiladilar. Ammo, ba'zan bunday bolalar yordamchi maktabga yuboriladi. Bolalarda aqli zaiflikka o'xshash holatlar ko'pincha markaziy nerv

tizimidagi o'zgarishlar natijasida kelib chiqadi. Bunday o'zgarishlar bolalarning alohda nerv-psixik tizimining rivojlanishi va faoliyatiga, shuningdek butun organizmning holati va rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aqli zaifiikka o'xshash holatlarni keltirib chiqaradigan sabablar turlicha bo'lishi mumkin. Aqli zaifiikka o'xshash ba'zi holatlarni ko'rib chiqamiz. Psixik rivojlanishi sustlashgan bolalar: Psixik rivojlanishi orqada qolgan bolalar o'qishning birinchi yillaridayoq o'qishdan orqada qolishadi. Kelib chiqishi serebral, konstitutsional, somatogen, psixogen) va bola tanasiga ta'sir etish vaqtiga qarab kamchiliklarni turli ko'rinishlari mavjud. * Bolaning xromosomalari buzilishlarida, onaning qomida bo'lgan paytda turli sabablar natijasida, tug'ilish vaqtidagi jarohat oqibatida kelib chiqqan serebral zaifliklar hammasidan ko'p uchraydi va uni aqliy zaiflikdan ajratish qiyin kechadi. V.I.Lubovskiy, K.S.Lebedinskiy, M.S.Pevzner, N.A.Sipina va boshqalarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bolaning psixik rivojlanishi sustligining tarkibida ayrim psixik jarayonlar shikast ko'rgan yoki zaiflashganligi, psixik funksiyalar shakllanishi bir me'yorda kechmaganligi o'z o'rniga ega. Oligofreniyaga ham jarohatlanishning totalligi va ierarxligi xosdir. Psixik rivojlanishi orqada qolgan bolalar psixik jarayoni va ta'limdagi imkoniyatlarini o'rganishda ularning bilim olish, shaxsiy, ta'sirchan-idrokiy sohalarda va o'zini tutishda bir qator maxsus o'ziga xos xususiyatlar aniqlangan: tez charchab qolishi (natijasiish qobiliyati pasayadi), hissiy-irodaviy sohalarning etilmaganligi, tasavvurlari cheklangan, lug'ati kambag'al, aqliy faoliyati malakalarining shakllanmaganligi, shuningdek, o'yin faoliyatining to'liq shakllanmaganligi aniqlangan. O'yin faoliyati ham to'liq rivojlanmagan. Idrok qilish imkoni sekinlashgan. Fikrlashda so'z-mantiqiy amaliyotlar etarli darajada emas. Ko'rgazma-harakatli topshiriqlarni bajarishda ish sifati ancha yaxshilanadi., bajarish osonlashadi. Psixologo-pedagogik tekshirish davomida tafakkur rivojlanishini baholash uchun bolaning so'z- mantiqva ko'rgazma-harakatli topshiriqlarni bajarish natijalarini solishtirish kerak. Bunday bolalarda xotiraning barcha ko'rinishlari zaif, eslab qolish uchun yordamchi vositalardan foydalanish ko'nikmasi mavjud emas. Sensor ma'lumotlarni qabul qilish va qayta ishlash uchun ko'proq vaqt kerak bo'ladi, diqqati tarqoq. Bundan tashqari, ayniqsa ta'lim jarayonida ifoda topuvchi o'zini nazorat qilish ko'nikmasi pastligi ta'kidlangan. Maktabga borish boshlangandan so'ng bunday bolalarda, odatda, asosiy fikrlash qobiliyatlari shakllanmagan - taxlil, sintez, o'xshatish, umumlashtirish, ular misol mazmunini tushunmaydilar, uning shartlariga ravvofiq ish tutmaydilar, echimini topish yo'llarini rejalashtirmaydilar. Lekin aqli zaif bolalardan farqliroq ularni o'qitish onsonroq, ular yordamdan yaxshiroq foydalanadi va ko'rsatib berilgan echim usulini shunga o'xshash misollarni echishda ishlatadi. Buni hisobga olib, differensial tashxis davomida bolalarni tekshirish eksperiment tariqasida o'tkazilishi kerak. O'qish, yozish, sanashlarni tekshirish davomida psixik rivojlanishi orqada qolgan bolalarda ko'pincha aqli zaif bolalarda uchraydigan xatolar aniqlansa ham, ammo sifat jihatdan farqlanadi. Psixik rivojlanishi orqada qolgan bolalar o'qish texnikasi sust bo'lsada, ular o'qib chiqqanlarini tushunishga harakat qilib, kerak bo'lsada qayta o'qib chiqadilar. Aqli zaif bolalarda tushunishga xoxish yo'q. Shuning uchun ularning hikoyasi mantiqsiz va ketma-ketliksiz bo'lishi mumkin. Ularning xusni-xatlarida yozuv ko'nikmalarini egalay olmaslik, palapartishlilik va h.q.lar kuzatiladi, bu mutaxassislarni fikricha fazoviy idrok, motorikani rivojlanmaganligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda so'zlarni tovushli analiz qilishda qiyinchiliklar kuzatiladi. Aqli zaif bolalarda esa ushbu nuqsonlar qo'polroq ifodalangan. Matematik bilimlarni tekshirishda sonni tuzilishini o'rganishlarida qiyinchiliklar kuzatiladi, o'nlikdan o'tib hisoblash, vazifa savollarini bilvosita bajarish va h.q., lekin avval aytilganidek, aqli zaif bolalarga nisbatan ularga yordam berish samarali hisoblanadi. Psixik rivojlanishi orqada qolgan bolalarni ba'zi o'ziga xos

xususiyatlari mavjud boiganligi sababali ular tibbiy -psixologo-pedagogik komissiyaga yo'naltiriladi. Aqli zaiflik bilan o'xshash tomonlari - bu analizatorlar faoliyatidagi nuqsonlardir, bilish faoliyatida qiyinchiliklar

bolalarning maktab sharoitida ta'lim olishida o'zlashtira olmasliklari yuzaga

keltiradi. Shuning uchun ushbu nuqsonlarni aqli zaiflardan ajratish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Psixik va jismoniy rivojlanishning vaqtinchalik sustlashishi bola organizmiga turli salbiy zararlarni ta'siri natijasida yuzaga keladi. Ularga, masalan, xromosomalarning buzilishlari, homilalik davrida markaziy nerv tizimining jarohatlanishlari, endokrin etishmovchiliklar, asfiksiya yoki tug'ilishdagi engil jarohatlar, nurlanish va h.k.lar kiradi. Ko'rsatib o'tilgan sabablar umumiy holsizlanishga, organizmning zaiflashuvi va rivojlanish

sur'atining bo'zishiga olib keladi. Bunday bolalarda jismoniy va psixik

rivojlanishning sustlashishi kuzatiladi. Infantil bolalar odatda bo'yi past, gavda tuzilishi to'g'ri bo'ladilar, bolalarning ko'pchiligida jinsiy tizimning rivojlanmay qolishi jinsiy etilishning orqada qolishi va ikkilamchi jinsiy belgilarning kech rivojlanishiga olib keladi. Infantil bolalar tengdoshlaridan psixik rivojlanishda orqada qoladilar. Qiziqishlari doirasi o'yin faoliyat bilan

chegaranadi. O'yin jarayonida ular o'ziga-o'zi xizmat qilish malikalarini o'zlashtiradilar, ammo undan kam foydalanadilar. Mustaqil o'yin mazmunli, qiziqarli bo'lib ko'p vaqt davom etishi mumkin. Infantil bolalarning lug'at

zahrasi boy; ular hikoya, ertak va h.k.larning ma'nosini, mazmunini tushuna oladilar. Yordamdan yaxshi foydalana oladilar. Suhbat jarayonida va

topishiriqlarni bajarishda avvalgi tajribalarini qo'llay olish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Infantil bolalar uchun xulqning murakkab shakllarining rivojlanmay qolganligi xosdir. Ularda faoliyatning barcha turlarining feolligi funksional

pasaygan bo'ladi. Maktabda o'qishda bunday bolalar katta qiyinchiliklarga duch keladilar, zarur vaqtda faol ravishda ishlay olmaydilar, tez toliqib, chalg'aydilar.

Shuning uchun ular maktabdagi malaka va bilimlarni qiyinchilik bilan o'zlashtiradilar. Aqli zaiflardan farqli infantil bolalar faol faoliyat davrida diqqatlarini jamlay oladilar (odatda qisqa vaqt oralig'ida) va aqliy imkoniyatlarini namoyon etadilar. Ammo psixik faoliyatdagi buzilishlar natijasida o'zlashtirmovchi o'quvchilar orasiga qo'shilib qoladilar. Maxsus davolish (umummustahkamlovchi terapiya, sim tomatik davolov, suv

muolajalari, gimnastika va boshqalar), bola imkoniyatlarini e'tiborga olgan

holda o'qitish (engillashtirilgan kun ratibi, yakka holdagi pedagogik yordam va h.k.), uyda yaxshi sharoit yaratish bunday bolalarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Astenik holatdagi bolalar. Bolalarda astenik holat somatik va

yuqumli kasalliklar, jarohatlanishlardan so'ng yuzaga keladi. Astenik holat uchun kasallikning xarakteri va bola organizmining himoya xususiyatlariga bog'liq markaziy nerv tizimining salbiy ta'sirlarga bo'lgan turli alari xosdir.

Salbiy ta'sirlarga qisqa vaqt davom etishi mumkin.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" gi 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori.

2. (Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning pedagogik-psixologik diagnostikasi) D.A.NURKELDIYEVA Toshkent «VNESHINVESTPROM» 2019 [9-10-11-12-45-46-47-48-49-50-71-72-74-75-76-81-82-83-bet]

3. Ruhiiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya mazmuni va jarayoni. L.R.Gaynutdinova umumiy tahriri ostida M.Kasimova K.Jo'raboyev Toshkent 2022.

4. «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son qarori.

5. O'zbekiston Respublikasining 2020-2025-yillarda Xalq ta'limi tizimida

MAKTABGACHA TA'LIM TARAQQIYOTI, MUAMMO YECHIM VA
ISTIQBOL” Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Andijon. 9-10 aprel
2025-yil

6. inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi. (<https://lex.uz/docs/-5044711>)
O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. Lex.uz